

מרחבים

כתב עת אינטראקטיבי
למחשבה פסיכואנליטית

"כשאת מדברת אין חושך"

הטיפול הפסיכותרפויטי והערוץ השמיעתי

ד"ר ז'אן פיזנטה¹

במאמר זה בכוונתי להציג התבוננות בטיפול הפסיכותרפויטי בכללותו, תוך דגש על הטיפול בילדים ובנערים הסובלים מהפרעות מסיביות בהתפתחות האישיות והשוהים במסגרות פנימייתיות. הטיפול בילדים אלה דורש היערכות שונה מטיפולים אחרים, בין במבוגרים ובין בילדים המטופלים במסגרת הקליניקה הפרטית, והוא עוצמתי במיוחד. לכן גם ניתן ללמוד ממנו על המנגנונים הטיפוליים בכללם.

בדרך כלל, ילדים ונערים אינם מגיעים לפנימייה הטיפולית מיוזמתם האישית, אלא בעקבות הפנייה של מבוגר. מטרתו של מאמר זה היא לברר את תכליתו של הטיפול. דבר זה תלוי, בראש ובראשונה, בצרכיו הספציפיים של המטופל, אך גם בתקופה, במקום, באופנת חשיבה, באישיות המטפל, וכן בהקשר הספציפי שבו מתנהל הטיפול. כך, מטפל בריטי ממרפאת המפסד בהנהלת אנה פרויד היה נוהג אחרת ממטפל העובד במרפאת טוויסטוק בהנהלת מלאני קליין. וכך גם השקפתו ודרך טיפולו של מטפל בתחילת המאה העשרים, הושפעו מאוד מתורת הדחפים של פרויד, ולפיכך היו שונות מאוד מאלה של מטפל מתחילת המאה העשרים ואחת, המושפע מהתפתחויות החשיבה הפסיכואנליטית במשך כל המאה העשרים.

¹ פסיכולוג PhD, מוסמך בפסיכותרפיה ובפסיכודיאגנוסטיקה, מנהל "מרכז קסל", ירושלים

1. היבט אפיסטמולוגי

המטפל בגישת אנה פרויד רואה את הפתולוגיה דרך המושג של 'קווי התפתחות'. הוא ממוקד בעולם הפנימי הדחפי של הילד, ובהשפעת עולם פנימי זה על תפקודי האני של הילד. המטפל המושפע מעולם המושגים של מלאני קליין רואה את הפתולוגיה דרך משקפיים שונים: הוא עסוק הרבה פחות בתפקוד האני, והרבה יותר בטיב ההשלכות של הילד, בחרדותיו ובניהולם הפנימי של הקונפליקטים הפנימיים שלו. בעולם המושגים של פרויד [האב], של אנה פרויד ושל מלאני קליין, המטפל התמקד בעיקר במבנה הנפשי של המטופל. התפיסה הייתה, שהבעיה היא אצל המטופל, והיא אמורה להיחשף ולבוא לידי ביטוי במסגרת מערכת היחסים עם המטפל. תפקיד המטפל היה אם כן לקלוט את בעיית המטופל באמצעות הכלים המקצועיים שלו ולפעול בהתאם.

לפי הניתוח המעמיק שלו בהקדמת הגרסה העברית לספר "משחק ומציאות", רענן קולקה (1995) מסביר שלאחר השלב הראשון של התפתחות הפסיכואנליזה, שבו שלטה תפיסתו של פרויד שלפיה הפסיכואנליזה היא מדע חקר הדחפים, הציעה מלאני קליין תפיסה חדשה – הפסיכואנליזה כמדע חקר הקונפליקטים הפנימיים. זה היה השלב השני בהתפתחותה של הפסיכואנליזה. תפיסתו של ויניקוט היוותה שלב נוסף, שלב ההתפתחות השלישי של הפסיכואנליזה, כחקר החוויה.

אמנם מאז התפתחה החשיבה הפסיכואנליטית, אבל אנחנו נתמקד כאן בתרומתו של ויניקוט לפסיכואנליזה ונחבר בין תרומה זו לבין ההשקפה המוצגת במאמר זה.

המושג המרכזי של ויניקוט (Winnicott, 1975) בחקר החוויה הוא מושג 'המרחב הפוטנציאלי' (potential space) כמיקום המרכזי שבו מתרחשת התפתחות האדם. לפי הבנה זו, התפתחותו הנפשית של האדם אינה חלה בתוך עצמו בלבד. היא מתרחשת בינו לבין האובייקט, ותפקיד המטפל אינו לנתח ולהבין את התהליך, אלא לעזור למטופל להגיע לכך שיחווה את המצב האקזיסטנציאלי שלו כאפשרי, כסביל או כמשביע את רצונו. בעקבות ויניקוט, המטפל המבקש להבין את פתולוגיית המטופל, ישאף לשיפור במישור של המרחב הפוטנציאלי של האדם. ויניקוט סבר שאדם שלא התפתח בו המרחב

הפוטנציאלי באופן בריא, הוא אדם סובל, העשוי לפתח פתולוגיה רגשית ונפשית ולחיות חוויה פנימית של החמצה, של יאוש ושל אי מסוגלות תפקודית.

מהתפתחות זו של הפסיכואנליזה נובעת עמדה טיפולית חדשה של המטפל כלפי המטופל שלו, שלפיה, ככל שהמטפל יראה במטופל ישות נפרדת ממנו, כך גישתו תהיה אובייקטיבית יותר, חיצונית יותר. ולהפך. ככל שהבנתו של המטפל תתכוונן יותר אל החוויה הפנימית של המטופל ואל החלקים האינטראקטיביים שבהם חוויה זו באה לידי ביטוי, כך גישתו תהיה אינטראקטיבית יותר, חיצונית פחות.

2. הטיפול הפסיכותרפויטי וקשריו לעולם המדע ולפילוסופיה

מאז ומתמיד, הפילוסוף ואיש המדע חותרים, איש איש מעמדתו שלו, להכיר ולהבין את העולם ואת האדם. לשם כך, שניהם שואפים לאובייקטיביות ונזהרים מסובייקטיביות, שלדעתם עלולה להטעות את כלי האבחנה המדעית שלהם. על-פי הגל ועל-פי דקארט, על האדם לשאוף להיות רציונלי ככל האפשר. לפי רוב הפילוסופים, והגל ודקארט ביניהם, החושים מטעים אותנו, ולפיכך אינם מתאימים למטרת החיפוש המדעי. דקארט אומר: 'החושים מטעים אותנו'. בשלאר (Bachelard, 1980) טוען: 'החוכמה המדעית צריכה להתהוות נגד הטבע'. עם זאת, המסורת בעולם הפילוסופיה ביססה את פעולת הקוגניציה על חוש הראייה. הפילוסוף ואיש המדע מחפשים 'לראות' את העולם באופן בהיר יותר. אנשי מדע ופסיכולוגים עובדים באמצעות בניית תיאוריות – מילה שהאטימולוגיה שלה היא השקפה (observation). או על-פי אפלטון: 'הראייה היא בן-הזוג המתחייב של פעולת השכל. לכן, כשסוקראטס מצליח לגרום לכך שיבינו חלק ממחשבתו, התשובה המתאימה ביותר היא: אני רואה'. על האדם האובייקטיבי ללמוד בעיקר להסתכל. מותר לו גם לשמוע, אבל בתנאי שיהיה מסוגל להישאר אובייקטיבי. הקושי להישאר אובייקטיבי לגבי מה שאנחנו שומעים הובלט מאז ומתמיד, למשל לגבי שופטים ודיינים העלולים להיות מושפעים ממה שהם שומעים. מתקבל הרושם שמעבר לזה שקשה מאוד לאדם להיות אובייקטיבי באופן כללי, קשה לו במיוחד להיות שומע אובייקטיבי. האדם השומע עלול לשגות, לחשוב באופן מוטעה, ומכאן שבמערכת המשפט אין משקל השמיעה כמשקל הראייה.

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

הטיפול הפסיכותרפויטי והערוץ השמיעתי / ז'אן פיזנטה

מטרתו של המטפל בגישה הפסיכואנליטית אינה להיות אובייקטיבי, כפי שאינו ממש רואה את עצמו כאיש מדע, אבל חשוב לו להיות מקצועי ולהיות מקובל ככזה, לא רק בקרב פסיכואנליטיקאים, אלא גם בקרב מומחים ואנשי מדע מתחומים אחרים. יתרה מכך, מה שמשפיע על מערכת המושגים של אנשי המדע משפיע גם על מערכת מושגים של מטפלים. דבר זה משתקף בבירור באוצר המילים ששימש את פרויד, אשר כתב בתקופת פריחתה של הכימיה והתבלטותה בין המדעים, וסביר להניח שזאת סיבה אחת לכך שהוא הרבה להשתמש במונחים טכניים מושאלים מן הכימיה, כגון אנרגיה, כדי לתאר דינמיקה פסיכולוגית אצל בני אדם.

ייתכן שכדאי היום לפסיכואנליטיקאים ואנשי הטיפול הפסיכותרפויטי לאמץ מערכת מושגים מתאימה יותר למטרות הספציפיות של הפסיכואנליזה. ייתכן שבתקופת הפוסטמודרניזם רצוי לנסח את מטרות הטיפול במושגים של התקופה. כפי שפרויד נתן לגיטימציה ללא מודע, ומכאן איפשר את הסטת הדיון מן המודעות, אשר עד אז נחשבה אצל כל הפילוסופים למרכז האדם, מרכז פעילות השכל. ויניקוט, בהמשך, קידם את הפסיכואנליזה במובן זה שנתן לגיטימציה לחשוב על האדם לאו דווקא מתוך התייחסות אובייקטיבית-חיצונית כלפיו, אלא בתוך מערכת היחסים הנוצרת בין המטופל לבין המטפל. מכאן והלאה, המטפל הוויניקוטיאני וגם ה'פוסט ויניקוטיאני' כבר אינו מחפש להיות אובייקטיבי. הוא ניגש לטיפול מתוך התכוונות מיוחדת למושג המרחב הפוטנציאלי של ויניקוט, ואינו שואף להשיג רמת שפיות מסוימת אצל המטופל. חשובה לו חוויית החיים הסובייקטיבית של המטופל, הנובעת מתחושה פנימית של יצירתיות, יותר מאשר מהערכה אובייקטיבית של מצב המטופל. זה מטפל העסוק פחות בהבנת המטופל ויותר בהיענות לצרכים שלו, מתוך הערכה שהמטופל מצפה בעיקר לאינטראקציה בין-אישית אתו (עם המטפל).

3. הערוץ השמיעתי

ניתן להתייחס לשמיעה ולזירת השמיעה כמסמלות את עולם האינטראקציה, דבר שננסה להוכיח בפסקה זו. ואם כך הם פני הדברים, ייתכן שהדגש בטיפול היום אינו צריך להתמקד בראייה נכונה, אלא בשמיעה נכונה.

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

ויניקוט המשיך את גישתם של מפתחי מושג 'שלב הראי' (Henri Wallon, René Spitz) (Jacques Lacan,) כשלב מרכזי בהתפתחות התינוק. הוא התעלם מממד השמיעה; הוא התעלם למשל מתפקיד הקול של האם או של האב בהתפתחות נפש האדם, ואז, במובן מסוים, החמיץ את נקודת הערוץ השמיעתי.

כבר לפני כ-40 שנה הוכיחו אנשי מדע, שהאוזן בשלה ומסוגלת לשמוע החל מן החודש השביעי של התפתחות העובר, וכי השמיעה משחקת תפקיד ראשוני מאוד ביצירת הקשר בין העובר לבין העולם החיצוני. נראה למשל שהעובר מתחיל לקלוט את הקצב היומי (circadiem) באמצעות השמיעה, כאשר הוא כבר קולט שיש מסביבו מצבים של שקט ומצבים של ערנות, של רעש. נעשו גם ניסויים לפיהם התגלה שהתינוק, בימים שלאחר הלידה, נרגע מהר יותר בשמיעת קול האב מאשר בשמיעת קול האם, וסביר להניח שדבר זה קשור לכך שהוא מכיר כבר את הקול הזה מלפני הלידה, כאשר קול האם הגיע אליו בצורה מעוותת יותר מקול האב (בגלל האיפיוניים הפיזיים של הקול הנשי – צלילים גבוהים יותר שחודרים טוב פחות את שכבות הגוף; ומכיוון שהעובר שמע את קול האם מבפנים ולא מבחוץ, ביחד עם כל הרעשים של פעילות הגוף (Busnel, 1981).

אנזייה (Anzieu, 1995), בהגדרתו את 'המעטפות הנפשיות', רואה את המעטפה השמיעתית (auditive) כראשונית יותר מן המעטפה הראייתית (visual), גם משום שהשמיעה פעילה לפני שהראייה מתחילה לתפקד, וגם בגלל שהוא מייחס למסרים הקוליים של התינוק או אל התינוק משמעות בונה יותר מאלה המועברים באופן חזותי. ז'אן לפלאנש (Laplanche, 1993) מתאר את היווצרות הלא מודע של התינוק כתוצאה מהדחיקת אירועים מיניים, ביניהם הסצינה הראשונית, שהתינוק שומע.

ביון (Bion, 1961), בבחינתו את ה'התקפות על חיבורים' (attacks on linking) המתרחשות אצל האדם הנמצא בעמדה הסכיו-פרנואידית, מסביר כיצד התקפות אלה חלות על כל החיבורים לסוגיהם: החיבור בין המטפל למטופל, החיבור בחשיבה, וגם החיבור בדיבור. אדם שאינו מסוגל לחיבור שיתרחש בתוכו, חש בסכנת הכחדה ואף יכול להגיע למצב שאינו מסוגל לדבר, לחבר מילים. אליבא דביון, תפקידו של המטפל הוא לדבר עם אדם כזה, כלומר, להכיל ולעבד את החלקים שהושלכו אליו באמצעות ההזדהות

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

הטיפול הפסיכותרפויטי והערוץ השמיעתי / ז'אן פיזנטה

ההשלכתית לפני שהוא מחזיר אותם באופן 'אכיל' אל המטופל. ביון טוען, שהמשמעות של המילים היא הדבר שירגיע את המטופל, ודבר זה אינו מתיישב עם העובדה שהתינוק נרגע מדיבור אליו גם בשלב שהוא אינו מסוגל עדיין להבין את משמעות המילים. דבר זה אולי מוכיח שלא למילים עצמן יש כוח מרגיע, אלא לעצם העובדה שהן נאמרות לתינוק על ידי הורה מכיל. מעבר למחלוקת החשובה הזאת, ברור שפעולת החיבור המתרחשת בין המטופל לבין המטפל, בין התינוק לבין אמו, מתקיימת בערוץ השמיעתי.

הערוץ השמיעתי הוא אפוא הרבה יותר אינטראקטיבי מן הערוץ הראייתי. אני אראה את הזולת גם אם הוא ישן, שותק, אינו מחזיר מבט, אך אני אשמע אותו רק אם הוא מוציא קול או מרעיש באופן כלשהו. כמטפל, אני אראה את המטופל גם אם הוא אינו רוצה בכך, ואולי לפעמים, כצופה, אני אעדיף שהוא לא יבחין בנוכחותי. אם אני מבקש לשמוע אותו, אני דווקא אעדיף שהוא ידבר אלי, שהוא יתכוון אלי. ככל שעמדתי ראייתית יותר, אני אחפש יותר את שתיקתו של המטופל. ככל שעמדתי שמיעתית יותר, כך אחפש יותר שהמטופל ידבר או יבוא לידי ביטוי.

התמקדות בערוץ השמיעה מזמינה איכויות השייכות לתכונות השמיעה; התמקדות בערוץ הראייה מזמינה איכויות השייכות למה שמאפיין את הראייה. למשל, אם הראייה מתאפיינת במיידיות – הן בשל מהירות גלי האור והן בשל כך שאפשר לראות דברים רבים בעת ובעונה אחת – הרי שהשמיעה מתאפיינת בשהות: כדי לשמוע, אני נאלץ לפנות זמן; אני שומע דבר מורכב רק אם אני נותן לזה זמן. עוד גורם, אמנם מופשט יותר, הוא שהראייה קשורה לקימור (convexity) ואילו השמיעה קשורה לקיעור (concavity). אני אייטיב לראות אובייקט כלשהו ככל שהוא יהיה מקומר (convex) יותר, בולט יותר בשטח, ולעומת זאת השמיעה מחוברת לתוכן, למהות קעורה (concave). עובדות אלה משתלבות עם הנתון הפיזי שצורתה של העין היא מקומרת ואילו צורת האוזן היא קעורה כצורת כונכייה, או אפרכסת – צורה המעידה על אופיו הקולט (receptive) של האיבר. כדאי גם לשים לב לכך ששתי המילים 'משמעות' ו'משמעות' קשורות לשורש ש.מ.ע – שורשה של המילה 'שמיעה'. אני יורד למשמעות של מסר כלשהו אם אני מוכן לשמוע אותו/את קולו של מעביר המסר בהקשבה ובשימת לב; אם אינני תופס אותו באופן מייד, אלא מקדיש לו זמן. משמע – כדי לשמוע עלי להיות גם ממושמע; ואני מצליח למשמע אם אני מצליח

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

להיות נשמע, אם בהתייחסותי אל זולתי אני אומר דברים שהוא מסוגל לקלוט ולהישמע להם. אם חשוב לי מאוד, כאדם, מבחינה קיומית, שיראו אותי (ויניקוט סבר שהילד מקבל את חוויית ה'אני קיים' שלו כאשר אמו מסתכלת אליו), נראה שחוויית התקשורת נשענת לא פחות מכך על השמיעה. כדי לא להרגיש בודד, אני צריך שישמעו אותי. דוגמה יפה לכך אפשר להביא מסיפורו של פרויד (Freud, 1925) על הילד המפחד בחושך ומבקש מדודתו שהיא תדבר, ואומר לה: 'כשאת מדברת, אין חושך'.

תאורטיקנים רבים הדגישו את תפקיד הקול בבניין האישיות. הקול הוא מעין תחום ביניים בין הגוף לבין המילה. הקול הוא תוצר משני של פעולת הנשימה, הוא מביע את שפת הגוף עוד לפני שנאמרות מילים, לפני שיהיה תוכן מילולי למה שהקול מביע. יש להחלפת קולות מהות שונה מזו שיש להחלפת מבטים, מהות אולי תהליכית יותר, אינטראקטיבית יותר.

בטיפול, דומה שיש חשיבות גדולה לכך שהמטפל יהיה קשוב, ולא פחות חשוב הוא לתת לעמדת ההקשבה הזאת את המשמעות השמיעתית הכלולה בביטוייה. בהמשך למה שנכתב לעיל, ניתן להציע, שלהיות מטפל קשוב, משמע להיות רֶסְפֵּטִיבִי, קולט, להיות מוכן להיווצרות קשר, להיות מוכן לאותת שהמסר נקלט, להיות מוכן לאינטראקטיביות. להיות קשוב באופן שמיעתי, משמע להיות מכוון לכך שתרחש במפגש הטיפולי ואצל המטופל התפתחות לפי ממדים שמיעתיים, שתהיה הפנמה ולא דווקא השכלה או הבנה, שיהיה תהליך איטי ולא מידי, שיהיה מפגש ותהיה השפעה הדדית של שתי אישיותות, ולא ראייה חד סטרית של שני בודדים הניצבים זה לעומת זה, האחד המדען היודע, השני המטופל, אשר בא לקבל שירות. להיות קשוב, משמע להיות מוכן לקלוט מסר מילולי, אך גם מסר טרום מילולי, מסר קולי.

4. זרמים חדשים בפילוסופיה וקשריהם לטיפול הפסיכואנליטי

לוי (Levin, 1989), בספרו *The Listening Self* (האני המקשיב), מתאר כיצד פילוסופיית הראייה, אשר נציגיה הבולטים בעינינו הם ניטשה וקאמי, הובילה למבואי סתום. הוא טוען שפילוסופיה המבוססת על ראייה אינה יכולה להוביל אלא לניהיליזם ולאבסורד. הוא שואף להתפתחות העצמי השומע בתוכנו, התפתחות שתביא לקראת התחדשותו ותחייתו של הזרם החשיבתי. לוי מסתמך על היידגר, אשר בעצמו פיתח את המושג hearkening כשילוב של פעולת שכלית של hearing ושל listening. אצל

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

היידגר, ההקשבה היא לפנים, לעצמיות, לחלקים הארכאיים שבתוך האדם, ולא סתם יש להיידגר רגישות מיוחדת לשירה.

גמה קוראדי פיומרה (Fiumara, 1990) מסבירה בספרה *listening: the other side of language* ('הקשבה: הצד האחר של השפה'), שהחשיבה התפתחה תוך מתן רוב המשקל לדיבור, שאותו היא רואה כחלק הזכרי של המלל ושל הדיאלקטיקה של הדו-שיח. לפי פיומרה, התפתחות זו מקבילה לזרמים אחרים בתרבות המערבית, אשר הבליטו בעקביות את הזכריות תוך דיכוייה של הנקביות. היא מזכירה את עקרונות הדיאלקטיקה, הדורשים מצב של החלפת דעות, מצב של שני צדדים, וטוענת שיש לתת מקום בחשיבה למרכיב השני של המצב המילולי, דהיינו השמיעה. כדי שתתחדש החשיבה ואיתה הדיאלקטיקה, יש להחזיר את העטרה לשמיעה.

הפילוסוף הצרפתי לוינס (Lévinas, 1971, 1982) הושפע מאד מהיידגר, אך גם מהוסרל, ולא פחות מכך מן החינוך היהודי המסורתי. לוינס גם הושפע מהשואה, בעקבות חוויה אישית שלו במחנה שבי גרמני (בתור חייל צרפתי), ורבים טענו שניסיון זה צבע את כל יצירתו. הגישה שלו היא יותר פנומנולוגית מאשר אקזיסטנציאליסטית. אצל לוינס אין התייחסות למושג של *listening* – הקשבה – באופן מפורש, אבל לזולת יש תפקיד חשוב ביותר, ואפילו הכרחי, לגבי התפתחות העצמי. אצל לוינס האדם מתחדש, מתפתח ומתקדם אך ורק בזכות הזולת. גישתו של לוינס שונה מאוד מזו של בּוֹרְר, בכך שאין אצלו הדדיות, אלא אי-סימטריות מוחלטת במפגש בין שני אנשים. אצל לוינס אני נתרם ממפגש עם הזולת אך ורק אם אותו זולת נעמד מולי/לידי בעמדה של אחריות. אני מתפתח אך ורק כתוצאה ממפגש, אבל בתנאי שמפגש זה יהיה מפגש אָתִי, כלומר מפגש שבו הזולת יכיר באחריות שלו ביחס אלי.

5. השלכותיהן של הגישות העיוניות על הטיפול הפסיכואנליטי בכלל,

ועל הטיפול בילדים ובנוער בפנימיות בפרט

מטפל המבקש לשלב את הפילוסופיה הזאת בעבודתו הטיפולית, לא די שיהיה קשוב למטופל ולמילים שהוא אומר, אלא שעליו להיות קשוב מתוך העמדה הפנימית שלו, מתוך כך שהוא נעמד מול/ליד המטופל במטרה להיות זה שיקשיב לאדם הזה, יקשיב לקול

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

הטיפול הפסיכותרפויטי והערוץ השמיעתי / ז'אן פיוזנטה

הקורא שלו. על המטפל לא רק להציב את עצמו במרחב הפוטנציאלי שבינו לבין המטופל, אלא גם במרחב הפוטנציאלי שבינו לבין עצמו. הוא נמצא שם מתוך הכרה בכך שהקול הוא עצמו מרחב פוטנציאלי, ושהמפגש הקולי בינו לבין המטופל יהיה מרחב פוטנציאלי בין שפת הגוף של המטופל לבין שפת המילים שהמטופל מדבר.

מטרתו של מי שמטפל בנער או בילד שהתפתח בתנאים שגרמו לו לפתולוגיה בהתפתחות האישיות, היא לחדש את התפתחותו של הנער/הילד, לתקן את מה שנמצא מעוות. ומטרתו של מטפל במבוגרים יכולה להיות דומה. ילדים אלה הם לרוב נטולי אמן בבני אדם. הם לא באמת שומעים אותנו כשאנחנו אומרים להם שאנחנו מתעניינים בהם, ושנאנחנו באמת מודאגים ודואגים. ערוץ השמיעה שלהם אינו פועל כהלכה. הילד לא רק שאינו שומע לקולנו, או לקול הוריו, (**שומע** במשמעות של **משמעת** אך גם של הפנמה). הילד המגיע לפנימייה הטיפולית אולי באמת אינו שומע. בסוביקטיביות שלו, ההורה שלו אינו פנוי בכלל לשמוע אותו, להיות קשוב לצרכיו, הוא כל כך הפנים חוויה של בדידות, שהוא במצב שצריך לשקם אצלו את האמן בבני אדם, את האמונה שמישהו מבין המבוגרים האלה באמת קשוב לו.

תפקידו של המטפל שבו מאמין הילד/המטופל נשען על אידיאליזציה. בדרך כלל, המטפל נתפס אצל הילד כמישהו שיודע הכול, מישהו שיודע מה טוב לילד ושיודע לראות מה הם צרכיו. אבל, תפקיד המטפל מתבסס גם על משהו אחר, שמקומו בערוץ השמיעה. המטפל העובד עם ילדים פגועים מראשית חייהם, צריך קודם לרכוש את אמונם. לצורך כך, הוא צריך להקשיב למסר, על פי רוב מסובך מאוד, והוא צריך לפענח את השדר הזה כך שיווצר בינו לבין הילד ערוץ של שמיעה. האמן ייווצר אך ורק **כשהילד ישמע שהמבוגר הזה באמת שומע אותו**.

רחישת אמן נוצרת על בסיס שמיעתי מאוד, ועל המטפל לזכור שהוא **כמי שעובד עם חירש**, עם אדם שערוצי השמיעה שלו חסומים. הילדים שנפגעו במשך התפתחותם הראשונית נאלצו לסגור את עצמם על מנת להגן על עצמם. גישתם אל העולם החיצוני שייכת לעמדה הסכיזו-פרנואידית של מלאני קליין, או אפילו לעמדה האוטיסטית-נצמדת (contiguous-autistic) של תומס אוגדן (Ogden, 1989). מכיוון שגדלו ללא מרחב פוטנציאלי מותאם לצורכיהם, הם פיתחו מנגנונים של בידוד שיגנו עליהם. המרחב

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

הפוטנציאלי מהווה שיכבת הגנה לאישיות ומאפשר יצירת מעטפות (envelopes –) של האישיות. בהיעדרו, נוצר במקומו 'עצמי כוזב' (false self), שנועד להגן על הנער ועל שלמותו.

נגזרות מזה כמה השלכות על אופן העבודה עם הילדים, בעיקר בתקופת ראשית שהותם במוסד הטיפולי. הראשונה מכולן כבר ידועה לכל מטפל, והיא – שאין לצפות מילד שהוא יקבל מלכתחילה שהמבוגר הוא בעל ניסיון ויודע מה טוב לו. הילד חייב קודם לשמוע שהמבוגר מקשיב לו באמת. המטפל ייאלץ לגשת אל המטופל עם הרבה פתיחות, עם כמה שפחות דעות קדומות המבוססות על ניסיון או על ידע מוקדם, כי אלה אינן 'תופסות' לגבי הילד הספציפי הזה. הנגזרת השנייה מתייחסת לעמדה הפנימית של המטפל. המטפל צריך לא רק לקבל שהקשר מטפל – מטופל יתנהל כך שלהעברה יש תפקיד מרכזי; בנוסף, עליו להסכים לכך שכל האחריות לקיום המפגש נופלת עליו. בתחילת הקשר, הילד אומר למטפל בלי מילים: 'אין קשר בינינו, כי אתה לא ממש מתעניין בי. אתה כאן כי זה נוח לך, כי משלמים לך, כי אתה אוהב להתעלל בילדים', וכו' – אלף ואחד מסרים המבטלים את הקשר. וזאת מהות ההעברה בתחילת הקשר. תפקיד המטפל הוא, בראש ובראשונה, להישאר ליד ועם המטופל, להישאר מתוך אחריות. אני נמצא לידך ואני מקבל על עצמי שהקשר בינינו תלוי בהתנהגות שלי, תלוי בכך שאתה תוכל ללמוד מנוכחותי שאכפת לי ממך, ואני יודע שאתה נוטה לא להאמין שבאמת אכפת לי ממך, וזה לא מה שירחיק אותי ממך. עמדה זו שונה בתכלית השינוי מעמדה לפיה המטפל יפרש – לעצמו ואחר כך לילד – את התנהגותו של הילד כהשלכתית.

6. וויניטות קליניות

יוצא אפוא הרבה פעמים, שדינמיקת הטיפול הפסיכותרפויטי בילדים או בנערים הסובלים מהפרעה מוקדמת בהתפתחות האישיות, כוללת המון היבטים שמיעתיים. אתאר כמה וויניטות להמחשת הנקודה.

1. עוז-ציון היה בטיפול במעון למתבגרים ארבע שנים. הטיפול הפסיכותרפויטי נמשך בערך כל התקופה, אך עבר תמורות רבות. תקופות ארוכות היה עוז-ציון מחרים את המטפל, דבר שהמטפל היה מפרש אותו כהמחשה של תופעות פרנואידיות אצל עוז-ציון.

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

הטיפול הפסיכותרפויטי והערוץ השמיעתי / ז'אן פיזנטה

פעם אפילו ברח הביתה והסתגר שם, תוך חזרה למצב שקדם להפנייתו אל המעון: הוא כבש מחדש את חדר ההורים, את מיטת האם, שם נשאר 24 שעות ביממה, מכונס בתוך עצמו ומאזין בלי הפסקה לווקמן שלו. עוז-ציון רחש מתמיד אהבה גדולה למוזיקה הטורקית, ובמשך כל שהייתו במעון היו שומעים בכל רחבי המעון גלים של מוזיקה זו, בעלת הגוונים הדכאוניים, שעוז-ציון היה שר בחדרו עם הזמר ובקולי קולות. יום אחד, אחרי תקופה שבה הוא לא ברח מהמעון, אך שוב החריס את המטפל, הוא חזר לטיפול, כשהוא מצויד בטייפרקורדר נייד. אף שהמטפל חשב שהמטרה של עוז-ציון הייתה להקשיב למוזיקה תוך כדי טיפול (דבר לא נדיר במעון), הוא קלט עד מהרה שהכוונה של עוז-ציון היא שונה: לעוז-ציון הייתה כוונה להקליט את דברי המטפל. עוז-ציון לא העז לבקש את זה ישירות, והדבר התחיל בצורה של 'גניבה', כלומר, עוז-ציון החביא אצלו את מכשיר ההקלטה והפעיל אותו בעת שהייתו עם המטפל. אבל בהמשך הקליט עוז-ציון בגלוי ובהסכמת המטפל את המתרחש בחדר הטיפול, והוא הקשיב לקלטות בין שעות הטיפול. נושא הטיפול נגע מאוד ללבו של עוז-ציון. בהתחלה הוא ביקש מן המטפל לספר לו את היסטוריית... הציונות, ולפליטת פה זו הייתה משמעות רבה. בהמשך היה עוז-ציון מבקש מהמטפל להסביר לו את המילים שהוא לא הבין די הצורך. וכך הוא השתמש במטפל כבמילון, שדרכו למד כיצד לדבר. בשלב אחר ביקש עוז-ציון מהמטפל להקריא לו מתוך ספר להדרכת אימהות צעירות בטיפול בתינוקן (עוז-ציון נולד לאם שחלתה בדיכאון פוסט-טראומטי, שחייב את אשפוזה במשך כל ששת חודשי התחלת החיים של עוז-ציון. גם כשאמו חזרה הביתה, הוא הושאר במעון ויצ"ו והובא הביתה אך ורק כשהיה בן 3). עוז-ציון מצא פתרון לחזרתו למצבים סכיזואידיים-פרנואידיים באמצעות הערוץ השמיעתי. הוא הצליח לשלב את המטפל לתוך ה'כונכיה' באמצעות ה'ווקמן' שלו. אחרי שהתחיל להשתמש בהקלטות, הוא לא חזר עוד למצבים של הסתגרות והחרמת הסביבה.

הכניסה למעון היא הרבה פעמים פגיעה נרקסיסטית גדולה בשביל הילדים. היא ממחישה להם את הפתולוגיה, את הצורך בטיפול, בתנאים מיוחדים. הנער חש מושפל מכך שהוא במעון ומתעטף בהגנות נרקסיסטיות, הבאות לידי ביטוי בכך שהוא אינו חדל מלהשפיל את המבוגרים (אשר הכניסוהו למצב הזה) ואת הנערים האחרים. במקרים רבים, המצבים הקבוצתיים במעון (חוגים, קבוצות דינמיות) הם הכלי המועדף בהגנות הנרקסיסטיות

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

(Hacohen and Pisanté), כיוון שדרכם מתאפשר קיום הערוץ השמיעתי. בקבוצות הללו הנער מוצא פעמים רבות עזרה, שכן מתאפשר לו לתקשר עם הסביבה.

2. גולן היה נער בעל הפרעת אישיות נרקסיסטית חריפה מאוד. שורשי פתולוגיה זו היו אולי טמונים בנסיבות של תחילת חייו: גולן היה ילד מאומץ, שאומץ בגיל 5, גיל מבוגר יחסית, ביחד עם אחיו הביולוגי המבוגר ממנו בכמה שנים. הפגיעה הנרקסיסטית הראשונית של הנטישה עוד הוכפלה אצל גולן כאשר האב הביולוגי החל מבקר את אחיו של גולן, תוך שהוא מתעלם מגולן. גולן הגיע למעון על רקע זה שפירק כל מסגרת שהיה בה: הוא לא ביקר בבית הספר, שלא היה מסוגל יותר להתמודד אתו, ולא הצליח להשתלב בחברת בני גילו בקיבוץ, כי היה מעורב כל הזמן במעשי קונדס או אפילו במעשים של עבריינות קלה. גולן גם לא הסכים אף פעם לקבל טיפול אישי. הוא בקושי רב הסכים לעבור מבחנים פסיכולוגיים, אך לקח חלק בטיפול קבוצתי בלי התנגדות. כשמצבו התחיל להתייצב, המטפלים של הקבוצה שאליה השתייך התחילו לדווח על קיום שיחות רציניות בינו לבין האחרים, בצד ההשפלות, דבר שבמהלך הזמן איפשר גם התחלה צנועה של דיבור בינו לבין מבוגרים.

3. גם שאול היה נער מאומץ. כמו צעירים רבים אחרים, הוא חיבב מאוד את מוזיקת הטראנס, מוזיקה קצבית מאוד. הוא היה מרבה לשמוע את המוזיקה בווליום גבוה ביותר, ולא פעם המוזיקה הזאת העלתה אצל מטפלו האישי אסוסיאציות של רחם: אולי כך העובר שומע את רעשי הגוף, את פעימות לב האם, מתוך הרחם? כמו גולן, גם שאול לא הרבה להשתמש בטיפול האישי. אך לפתע, יום אחד הוא הביא את הטייפ שלו לקבוצה הטיפולית וביקש להשמיע את המוזיקה לכולם. בסוף הקטע (קטע קצבי מאוד, שמלוות לו צרחות ואנחות של בחורה), הוא הסביר: 'הבחור הזה נולד להורים שמיד נגעלו ממנו. הם לא יכלו לדמיין שהם יגדלו אותו, והם העיפו אותו מהבית. הילד גדל והוא פוגש בחורה, הם מתאהבים זה בזו, הם עושים אהבה (הצרחות והאנחות), ויוצא להם תינוק מכוער ביותר, שגם הוא יועף מהבית'. כעבור ימים אחדים נכנס שאול לטיפול האישי, וגם שם הוא השמיע את המוזיקה, וסיפר את אותו הסיפור. אין ספק ששאול חשף בסיפור זה את עולמו הפנימי ואת האסוסיאציות הפרטיות שלו, המלוות אותו באופן עקבי, אפילו אם לא מודע, ושאוּלי עולות ויוצאות החוצה בעקבות שמיעת המוזיקה.

4. מרטי הגיע למעון מן המוסד הטיפולי שהמעון הוא ההמשך לו. מרטי היה נער בן 13.5, צעיר יחסית לאוכלוסיית המעון, אך מכיוון שהיה גבוה, נראה מבוגר מכפי גילו לפחות בשנתיים, וגם אימץ לעצמו עיסוקים של גדולים ממנו. הכניסה שלו למעון הייתה קשה. הוא הרבה להעדר מן המעון, לצאת בלי אישור ולחזור בשעות מאוחרות מאוד. כעבור שלושה חודשים, עקב בעיות משמעת, הושעה ונשלח לביתו. אחרי בחירות חוזרות, מרטי הפך את הקערה על פיה. הוא לא רצה לחזור למקום המקולל הזה, עם אנשי הצוות הרעים האלה. הוא דאג לכך שאמו תרשום אותו לבית-הספר הקרוב למקום מגוריהם והודיע שאינו מתכוון לחזור למעון לעולם. בדיון של כל הצוות וניתוח התהליכים שאיפיינו את התקופה הסוערת שקדמה להתפתחות הדרמטית הזאת, הסתמן כיוון מחשבה חדש על מרטי: אולי בזמן שצוות המעון עסוק היה בלמשמע את מרטי, בלהפוך אותו לנער שמציית לחוקים, הם החמיצו משהו. הם לא הקשיבו מספיק לצרכים האמיתיים של מרטי, דבר שגרר עוד ועוד מעשים פרובוקטיביים ופלייליים, ולבסוף לקרע. הוחלט בסיום הדיון הזה, שאם נשאר סיכוי אחד לחזרה של מרטי, הוא יבוא אך ורק מכך שישמיעו לו מסר אמפטי מהסוג של 'אנחנו כנראה פיספסנו אותך, לא הצלחנו להבין, להקשיב למה שהיית זקוק שנקשיב'. אכן, אחרי שהועבר לו מסר מעין זה, התחיל מרטי לשנות את כיוונו ולגשש לקראת חזרתו למעון.

7. לטפל עם דגש על הערוץ השמיעתי

דוגמאות אלה לקוחות כולן מן הפנימייה הטיפולית. מטרת הצגתן היא להמחיש שהערוץ השמיעתי אינו רק נוכח במצב הטיפולי, אלא שכותב שורות אלה רואה בו ערוץ שדרכו מתרחשים רוב התהליכים של המצב ההעברתי, גם במקרה של ילדים, ואולי גם במקרה של מבוגרים.

מאז פרויד ידוע למטפל שעליו 'לכוון את עצמו אל המטופל ולהטות את אוזנו אליו כאפרכסת' (Freud, 1912), אבל אין די בכך. על המטפל גם להפנים את הצורך בכך שנוכחותו מול/בצד המטופל תיתן מענה לתקווה הסמויה של המטופל – תקווה הקיימת בכל מפגש טרנספרנציאלי, גם עם ילדים, גם עם מבוגרים, גם במצבים פתולוגיים שונים – שמן המפגש הזה הולך לקרות לו משהו שיוכל לחולל שינוי במצבו האקזיסטנציאלי. השינוי

הטיפול הפסיכותרפויטי והערוץ השמיעתי / ז'אן פיוזנטה

הזה, שלקראתו מתחדשת השאיפה במפגש הטיפולי, הוא ביטוי לגרעין הפנימי של האדם, השואף תמיד להתקדם אל מעבר לעצמו, להמשיך את התפתחותו (פיוזנטה, 2008).

על המטפל לחפש דרך כדי לעודד את השינוי הזה בהיבטיו השמיעתיים ולעמול לקראת זה שהשינוי יתרחש לא רק מתוך שמיעת מילים, אלא מתוך שמיעת קול, הקול של הזולת. עליו גם להבין, שהשינוי המתרחש באיכויות שמיעתיות, לא יתרחש באופן מידי, אלא בתהליך המתרחש בתוך מצב של הכלה ושל תקשורת בין השניים – המטפל והמטופל. אין לו לחפש "פְּנוּמְנָה", או התרחשות שניתן לצפות בה, כפי שנוהג אדם נייטרלי ומחוקן למתרחש מול עיניו, אלא המטפל הוא חלק ממה שמתרחש בינו לבין המטופל.

על כל מטפל, אך במיוחד על המטפל הניגש אל הילד בפנימייה הטיפולית, להתייחס אל סיטואציית הטיפול כאל סיטואציה שייעודה התחדשות החיבורים; התחדשות – או שיפור – התהליך הפנימי בתוך האדם לקראת חוויה שלמה יותר, לקראת מרחב פוטנציאלי חי יותר. במצב שכזה, המטפל יוכל לחולל שינוי אצל המטופל בזכות קולו, שיצלצל אצל המטופל. המטפל יאפשר התחדשות זו בתוקף היותו מודע וממוקד בהיבטים השמיעתיים של סיטואציית הטיפול, בתוקף היותו מודע לכך שבאחריותו (לווינס) להיות האדם שדרכו המטופל יעשה את הדרך. כל זה יתרחש באמצעות הערוץ השמיעתי שיתיישב בין שניהם. התמקדות בערוץ השמיעתי תתרום למטפל, תעזור לו להפעיל את כל חושיו, תסייע לו במשימה הקשה שהוא לוקח על עצמו: להתייבב בצד המטופל כזולת-עצמי אחראי ואמפטי.

ביבליוגרפיה

פיוזנטה, ז'. (2008). למען יאריכון ימיד - על תרומת משנתו של עמנואל לוינס לעבודת המטפל. [גרסה אלקטרונית]. נדלה ביום שני 09 מאי 2011, מאתר פסיכולוגיה עברית: <http://www.hebpsy.net/articles.asp?id=1686>

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

קולקה, ר. (1995). המשכיות מהפכנית בפסיכואנליזה. בתוך ר. קולקה (עורך),
ד.ו.ויניקוט, משחק ומציאות (עמ' 30-9). ת"א: עם עובד.

Anzieu, D. (1995). *Le Moi-peau*. Paris: Dunod.

Bachelard, G. (1980). *La formation de l'esprit scientifique*. Paris: J. Vrin.

Bion, W.R. (1991). *Learning from experience*. London: Karnac books.

Busnel, M.C. (1981). in : *L'aube des sens*, cahiers du nouveau-né n°5,
ouvrage collectif sur les perceptions sensorielles foetales et
néonatales sous la direction de Etienne HERBINET et Marie Claire
BUSNEL. Paris: Stock.

Fiumara, G.C. (1990). *The other side of language - A philosophy of
listening*. London: Routledge.

Freud, S. (1912). Recommendations to physicians practicing Psycho-
Analysis. *Standard Edition*, 12, 109-120. London: Hogarth Press.

Freud, S. (1925). Notice sur le bloc magique. (A note upon the mystic
writing pad). Traduction française in *Revue française de
psychanalyse*. 21981. 45, n°5 pp. 1107-1110.

Laplanche, J. (1993). Le fourvoisement biologisant de la sexualité chez
Freud. Paris: Les empêcheurs de tourner en rond.

Levin, D.M. (1989). *The listening self. Personal growth, social change
and the closure of metaphysics*. London: Routledge.

Lévinas, E. (1971). *Totalité et infini - Essai sur l'extériorité*. La Haye:
Martinus Nijhoff.

Lévinas, E. (1982) *Ethique et infini – entretiens avec Philippe Némo*.
Paris: France Culture.

Ogden, T. H. (1989). *The primitive edge of experience*. London: Karnac Books.

Winnicott, D.W., (1975). *Jeu et réalité - L'espace potentiel* (Playing and reality). Paris: NRF Gallimard.